

Cher is hier

Van Bram de Graaf verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos uitgevers

Voetbalvrouwen
Het verraad van Benschop
Spion van Oranje

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven
van de nieuwste boeken van Ambo Anthos uitgevers via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Bram de Graaf

Che is hier

Een roadtrip door Latijns-Amerika

Ambo|Anthos
Amsterdam

Voor een geïllustreerd verslag van de roadtrip, meer interviews,
filmpjes en achtergrondinformatie: www.che50.nl.

Deze uitgave kwam mede tot stand dankzij steun van
het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten.

FONDS Bijzondere
JOURNALISTIEKE PROJECTEN

ISBN 978 90 263 3875 5

© 2017 Bram de Graaf

Omslagontwerp Studio Jan de Boer

Omslagillustratie © ullstein bild/Contributor/Getty Images

Foto auteur © Gerard Wessel

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Opgedragen aan Engelandvaarder Bram Grisnigt (1923),
bron van inspiratie én vriend

Inhoud

I	Che en ik	11
II	Argentinië	17
III	Chili	75
IV	Peru	107
V	Nicaragua	127
VI	Guatemala	157
VII	Mexico	185
VIII	Cuba	201
IX	Bolivia	253
X	Nederland	283
	Epiloog	293
	Verantwoording	297
	Dankwoord	299
	Spaanse woorden en afkortingen	301
	Bronnen	305

Che's reizen:

— reis 1 (1952)

- - - - - reis 2 (1953/1954)

○ plaats bezocht door auteur

● overige plaatsen

I

Che en ik

I

Duizenden mensen waren op de been en er heerste een eerbiedwaardige stilte. Sommigen huilden. Het was zaterdag 5 maart 1960, tien voor halftwaalf in de ochtend. Het was fris voor de tijd van het jaar in de Cubaanse hoofdstad Havana, de lucht boven de uitgestrekte begraafplaats Cristobal Colón was bedekt met dikke grijze wolken.

Een dag eerder was in de haven van de stad het Franse vrachtschip La Coubre ontploft. Het was volgeladen met Belgische munitie en granaten en er waren 136 doden en ruim 200 gewonden gevallen. Vandaag werden de slachtoffers begraven. Fidel Castro, de drieëndertigjarige Cubaanse leider die nu ruim een jaar aan de macht was, wist het zeker: het was geen ongeluk, het was een imperialistische sabotagedaad.

De eenendertigjarige fotograaf Alberto Korda, die eigenlijk Alberto Diaz Gutiérrez heette, zocht een goed plekje om foto's te maken voor de krant *Revolución*. Fidel, zoals altijd gekleed in een olijfgroen gevechtstenuue, maakte aanstalten te gaan spreken op het podium dat was opgesteld op de hoek van de Calle* 23 met de Calle 12. Rondom hem bevonden zich hoogwaardigheidsbekleders en beroemde buitenlandse gasten, zoals de Franse filosoof Jean-Paul Sartre en zijn levenspartner Simone de Beauvoir.

Jij, Ernesto Guevara de la Serna, was er ook. Omdat je uit Argentinië kwam, noemden de Cubanen je liefdevol El Che, naar het door Argentijnen veelgebruikte stopwoordje – een naam die jij ook zelf was gaan gebruiken. Je was eenendertig jaar. In 1955 had je je in Mexico bij Fidels bevrijdingsbeweging aangesloten en nu was je president van de Nationale Bank van Cuba.

* Zie lijst met Spaanse woorden en afkortingen achterin.

Terwijl Korda zich door de menigte wurmde, zag hij dat je enkele stappen naar voren had genomen. Op je hoofd droeg je de baret met de ster van commandante, de rits van je leren bomberjack tot aan de keel dichtgetrokken. Je had het koud.

Je keek uit over de mensenmassa. ‘Zijn gezicht straalde onverzoenlijkheid, woede en pijn uit,’ zou Korda later zeggen over je blik.

En hij had gelijk.

Onverzoenlijkheid omdat jou eens te meer duidelijk was geworden dat er met die yankees niet te leven viel; er was maar één manier om de wereld, en in de eerste plaats jouw Latijns-Amerika, te bevrijden van het imperialistische juk: met de gewapende strijd. Alleen zo zou de betere, eerlijkere maatschappij geschapen kunnen worden waar jij van droomde. ‘We moeten niet bang zijn voor geweld,’ verkondigde je vaak. ‘Geweld is de vroedvrouw van de nieuwe maatschappijen.’

Woede omdat wederom onschuldige, onderdrukte en uitgebuite mensen het slachtoffer waren geworden. Je had het al zo vaak gezien, zoals tijdens je reizen door je geboorteland en door Chili, Bolivia, Peru en Nicaragua, en later toen de wapens spraken in Guatemala en op Cuba.

Pijn omdat er zoveel liefde voor deze arme mensen in je zat. Want de liefde was ‘het sterke gevoel waardoor de ware revolutionair wordt geleid’, zei je altijd. ‘Het is onmogelijk je een echte revolutionair voor te stellen die deze kwaliteit mist.’

Korda pakte zijn Leica en stelde de 90mm-lens scherp. De lichtval was perfect – gedempt door de wolken, niet dat felle zonlicht zoals meestal in dit jaargetijde rond het middaguur op Cuba. Hij nam twee foto’s van je, een verticale en een horizontale. De fotograaf was net op tijd, want je stapte alweer naar achteren. Vrijwel direct erna begon Fidel aan zijn speech. Het werd weer een heel lange, met veel retoriek.

In zijn studio knipte Korda later die dag het horizontale beeld bij; de man rechts ging eraf, net als het palmbiad links. Hij zag het meteen: dít was een briljante foto. Trots leverde hij het portret bij de krant aan. Die gebruikte het echter niet. Ze kozen voor het beeld van Fidel, een plaat waarop hij samen met Sartre en Beauvoir stond. Korda hing de niet-geplaatste foto van jou in zijn studio. En daar hing hij jarenlang, totdat op een dag in 1967 de Italiaanse publicist Giangiacomo Feltrinelli langskwam bij Korda en hem verzocht om een goede foto van

je. Korda wees naar de muur van de studio en zei dat het de beste foto was die hij van jou had. Feltrinelli bestelde twee afdrukken. Hij hoefde niet te betalen, want hij was een 'vriend van de Revolutie', zei Korda.

Weinig mensen wisten dat jij op dat moment een guerrillaoorlog in Bolivia uitvocht. Toen je in oktober dat jaar in het dorpje La Higuera werd gedood, verscheen de foto opeens overal; het werd een van de meest gereproduceerde en bekendste ooit. Je werd het symbool voor de strijd voor een ideaal, voor vrijheid en onafhankelijkheid. In talloze studentenkamers hing je eind jaren zestig en in de jaren zeventig aan de muur. Maar ook nu nog, vijftig jaar na je dood, zien we je nog overal; op T-shirts, op vlaggen en spandoeken bij demonstraties, maar ook in voetbalstadions, bij concerten en horecagelegenheden. Er zijn straten en pleinen naar je vernoemd, maar ook kinderen en huisdieren. Voor talloze producten, van sigaren tot ski's en van wodka tot horloges, is je beeltenis in advertenties gebruikt.

Hoeveel mensen weten echter nog wie jij écht was en wat je heb gedaan?

Want er zijn er ook die je bestempelen als een harteloze massamoordenaar en psychopaat. En tot op heden ben jij een geliefd symbool voor terreurorganisaties en guerrillabewegingen overal ter wereld die jouw beeltenis gebruiken – of moeten we zeggen: misbruiken? – om hun eigen idealen te verwezenlijken. Daarbij zijn sinds jouw dood honderdduizenden mensen omgekomen.

Je portret hangt ook in mijn huiskamer; een paar jaar geleden voor twee euro gekocht op de vrijmarkt. Al jong raakte ik door je gefascineerd. Als tiener las ik dat jij je leven had gegeven omdat je was opgekomen voor de armen in de derde wereld. Ook ik wilde die mensen helpen, maar dan als zendeling – een logische keuze, gezien het feit dat mijn vader dominee was. Ik zocht, zoals tieners doen, naar een eigen identiteit en ontdekte dat we allebei astmatisch waren (waardoor we allebei werden afgekeurd voor militaire dienst) en bijna dezelfde geboorteplaats hadden gehad: de Argentijnse stad Rosario. Jij kwam daar in 1928 ter wereld; mijn Zeeuwse overgrootvader woonde er als emigrantenkint tussen 1889 en 1895 (daarna keerde mijn familie berooid terug naar Nederland).

Daarmee houden de overeenkomsten wel op, maar wellicht is dat laatste de reden dat ik bovenmatig geïnteresseerd raakte in Latijns-Amerika, met name Argentinië. Er gebeurde van alles. De journaaluitzendingen in de jaren zeventig en tachtig berichtten over staatsgrepen in Chili, Argentinië en Brazilië, guerrilla-

oorlogen en volksoptstanden in El Salvador en Nicaragua, natuurrampen in Mexico en Colombia; het was zelden positief. Het greep me aan. Ik voelde me verbonden.

Veel indruk maakte de moord in 1982 op de IKON-journalisten Koos Koster, Jan Kuiper, Joop Willemsen en Hans ter Laag in El Salvador. Het wekte mijn interesse voor de journalistiek – zendelingenwerk was toch iets voor watjes. Wat het IKON-team had geprobeerd, was ook een manier van helpen, leek me: berichten over onderdrukking, lijden en armoede. Over onrecht. En daarbij kwamen ook nog avontuur en reizen door verre landen. Ik wilde net als zij naar Latijns-Amerika; het werd mijn grote droom.

Toen er tijdens mijn studie geschiedenis in Utrecht een studiepad Latijns-Amerika-studies kwam, schreef ik me daar meteen voor in. Mijn doctoraalonderzoek deed ik – uiteraard – in Argentinië, waar ik vloeiend Spaans leerde spreken (met een typisch Argentijns accent, zoals jij). En ik bezocht, net als jij op dezelfde leeftijd had gedaan, zo veel mogelijk landen op het continent. Ik werd er verliefd op.

Ik ontdekte veel positiefs dat hier zelden werd getoond: de overweldigende natuur, de hartelijke mensen, de gastvrijheid, heerlijk eten, hoogontwikkelde oude beschavingen, prachtige muziek. Maar ik zag ook de armoede. De ongelijkheid tussen arm en rijk. Het geweld. De corruptie. En de onmacht van regeringen om daar iets aan te veranderen. Of was het gebrek aan bereidheid? Ik ontmoette talloze mensen, van wie velen hun lot hadden geaccepteerd, maar anderen in jou een voorbeeld zagen en je waren gevolgd. Vaak vroeg ik me af: wat zou ik hebben gedaan?

Ik werd niet alleen verliefd op het continent, maar ook op een vier jaar oudere advocate in Buenos Aires. Na mijn studie in Nederland te hebben afgerond, keerde ik voor haar terug. Ik zou er tevens proberen om als freelancejournalist rond te komen, was mijn plan. En de wereld iets beter proberen te maken – op die leeftijd heb je immers nog idealen. Het werkte niet. Ik gaf het op. Terug in Nederland vond ik een baan als verslaggever bij Nieuwe Revu, werd opnieuw verliefd, trouwde, kreeg kinderen. Jaren en andere banen vlogen voorbij. Hoewel ik in mijn beginjaren nog regelmatig voor werk in Latijns-Amerika vertoefde, werd dat – mede door de crisis in de journalistiek – minder en minder. Tot mijn grote spijt.

Opeens was ik vijftig. En als je vijftig wordt, ga je nadenken. Wat heb ik van mijn leven tot nu toe gemaakt? Wat wil ik nog? En: wat is er met mijn Latijns-Amerika-droom gebeurd?

Mijn vijftigste levensjaar viel vrijwel samen met de vijftigste verjaardag van jouw sterfdatum. Ik vroeg me af: wat is er terechtgekomen van jouw droom? Dient je portret enkel nog commerciële doeleinden of betekende je vijftig jaar na je dood nog wezenlijk iets voor de gewone Latijns-Amerikanen zelf? Zijn er nog steeds jongeren die jou, net als toen, volgen en je idealen levend houden? Wat is er op hun continent veranderd? Wat heeft het degenen gebracht die in jouw naam streden voor een betere wereld? En hoe kijken zij daarop terug?

Ik zou het zelf gaan onderzoeken in Latijns-Amerika, besloot ik. Ik nam twee maanden vrij en zou beginnen in Argentinië en dan delen van jouw routes (jij maakte zelf twee grote reizen over het continent) volgen in Chili, Peru, Midden-Amerika, op Cuba en dan eindigen in Bolivia, waar je stierf. Het bood me tevens de gelegenheid oude vrienden en bekenden in die landen te bezoeken, van wie ik enkelen meer dan vijftig jaar niet had gezien. Op sommige stukken zouden Nederlandse vrienden meereizen en mijn chauffeur zijn, zodat ik me volledig op jou kon focussen.

‘Wat vind je van mijn plan?’ vroeg ik aan mijn vrouw.

‘Je hebt last van een midlifecrisis,’ zei ze.

II

Argentinië

Waar Che in 1928 werd geboren en tot 1953 woonde. En het land waar jongeren eind jaren zestig massaal zijn voorbeeld als guerrillero volgden, wat leidde tot een extreme reactie van de militaire machthebbers, waarbij duizenden mensen verdwenen.

2

‘Waarom Che? Je bent toch geen zurdo?’

Een linkse extremist? Ik? De Argentijnse vrienden die voor mij een barbecue in de tuin van een buitenhuis bij Buenos Aires hebben georganiseerd, zijn lichtelijk verbaasd over de reden van mijn nieuwe bezoek aan hun land. Toen ik hier de afgelopen jaren was voor artikelen over Maradona of Máxima hadden ze dat logisch gevonden. Veel logischer ook dan mijn doctoraalscriptie die me begin jaren negentig naar hun land had gebracht en ging over de machtsstrijd binnen het peronisme in de jaren 1983-1989.

Ze zijn dan ook geen fans van de meest dominerende factor in de Argentijnse politiek sinds begin jaren veertig van de vorige eeuw. Ze komen allemaal uit de gegoede wijk Recoleta; de meesten zijn advocaat of jurist. De peronisten, die met name steunen op de arbeiders, zijn volgens hen de schuld van alle ellende in het land. In 2015 stemden ze dan ook allemaal op de huidige liberale president Mauricio Macri. Zijn peronistische voorgangster Cristina Kirchner en haar overleden man Nestor (die haar in 2003 als

president was voorgegaan) hadden met geld gesmeten en het land met grote schulden achtergelaten. ‘Macri ruimt nu hun puin op,’ zegt mijn vriend Germán, een functionaris van het Hooggerechts-hof bij wie ik logeer. ‘En dat voelt iedereen in zijn portemonnee. Pensioenen worden gekort, gas en licht duurder. Hij kan niet anders.’

Maar net als de andere aanwezigen is Germán het geloof in de politiek allang verloren. ‘We worden al zeventig jaar geregeerd door egoïsten die alleen zichzelf willen verrijken. Ons land is kapotgemaakt.’

En daar heeft Che ook zijn steentje aan bijgedragen, vinden veel van hen: de staatsterreur in Argentinië in de jaren zeventig was uitgelokt door jongeren die met geweld zijn gedroomde maatschappij wilden verwezenlijken. ‘In Che’s idealen kan ik me vinden,’ zegt Germán. ‘Maar door te proberen die met wapens te bereiken, verloren veel mensen hun leven. Ik hoop niet dat je hem gaat verheerlijken.’

Ik zeg dat ik dat niet van plan ben, maar dat ik wil uitzoeken wat hij nog betekent voor de Latijns-Amerikanen en wat er van zijn idealen terecht is gekomen.

‘Hij was een ontzettend knappe man,’ zegt mijn voormalige geliefde Maria Clara, terwijl ze de kalebas aan me doorgeeft met maté – een theeachtige cafeïnerijke drank die met een metalen riet met zeef wordt genuttigd. Ze neemt het, zoals altijd, voor me op.

‘Knap!’ reageert haar zus Julie fel. ‘Hij was een moordenaar!’

Een neef van hun moeder is getrouwd met een nicht van Che. Die vertelde dat Che als kind onuitstaanbaar was. Julie zal een afspraak met haar regelen: ‘Dan kun je ook die kant van hem belichten.’

Ook de anderen kennen personen die iets met Che hebben. Ik heb dat vaker gehoord toen ik hier was voor Maxima of Maradona; Argentijnen beloven van alles, maar meestal levert het niets op. Een aantal afspraken heb ik zelf al gemaakt. Als eerste ga ik

morgen een oude bekende opzoeken in de stad La Plata: Raúl Daroquí. Hij is ruim tien jaar ouder dan mijn vrienden op deze *asado* en groeide op in een ander sociaal milieu. Begin jaren zeventig was hij lid van een revolutionaire jeugdbeweging in Argentinië. Na de militaire staatsgreep van 1976 vluchtte Raúl met zijn gezin naar Nederland. Wat was Che's invloed op zijn activisme? En wat heeft dat hem gebracht?

3

Langs de kant van de snelweg ter hoogte van de voorstad Avelaneda staat een gestrande rode bus van dezelfde maatschappij waarmee ik nu naar La Plata reis. De ruiten zijn ingegooid, de banden lek.

‘Een ongeluk?’ vraag ik aan de vrouw naast me.

‘Welnee,’ zegt ze. ‘Een overval.’

Ze wijst naar de *villa miseria* – zoals ze hier een krottenwijk noemen – verderop. ‘Regelmatig gooien bewoners van de *villas* stenen naar bussen om die zo tot stoppen te dwingen, waarna iedereen zijn geld en dure spullen moet afgeven. Laten we hopen dat wij meer geluk hebben.’

Een halfuur geleden ben ik vertrokken van een bushalte bij station Retiro in Buenos Aires. We reden via Avenida 9 de Julio, de brede avenue dwars door Buenos Aires, en de bus was al snel bomvol. Zonder te stoppen passeerde hij de volgende haltes, waar mensen boos stonden te schreeuwen. Via de brug bij La Boca zijn we op de *autopista* terechtgekomen. Vanaf daar was het nog zeventig kilometer oostwaarts naar La Plata.

We hebben geluk. Zonder incidenten zijn we er na een uur. La Plata is een lelijke middelgrote stad met een aardig natuurwetenschappelijk museum (met opgezette dinosaurusskeletten) en een imposante kathedraal. Raúl, inmiddels zesenzestig, heeft een restaurant gereserveerd in de buurt daarvan, waar hij ook woont.

Eind 1989, toen ik net in Buenos Aires was, had ik hem en zijn gezin voor het eerst bezocht. Het adres had ik gekregen van een studiegenoot wiens ouders uit Veldhoven hen tijdens hun verblijf in Nederland hadden opgevangen. Met zijn gezin, vrouw Susana en twee dochtertjes, woonde Raúl toen in Tornquist, een dorpje vijfhonderd kilometer ten zuidwesten van Buenos Aires midden op de pampa. Hij was er onderwijzer en bezig zijn eigen huis te bouwen. Ze vonden het leuk om Nederlanders te ontmoeten en het leek of ze heimwee hadden. Argentinië was zo onzeker vergeleken met Nederland; financieel hadden ze het best zwaar.

In december 2001 interviewde ik hem in La Plata, waar ze naartoe waren verhuisd en oorspronkelijk vandaan kwamen, voor *Nieuwe Revu*. Willem-Alexander stond op het punt te trouwen met ene Máxima Zorreguieta en haar vader was ‘fout’ geweest tijdens de laatste militaire dictatuur. Wat was er nu precies gebeurd in 1977 dat ze weg moesten? Raúl, met Susana aan zijn zijde, vertelde dat hij begin jaren zeventig lid was geweest van de Juventud Revolucionaria Peronista (JPR, de revolutionaire peronistische jeugd), net als zijn broers Daniel, Arturo en Juan Carlos. Toen die verdwenen drongen zijn ouders erop aan dat zij het land zouden verlaten, ook al was Susana hoogzwanger. Ze vertrokken naar Brazilië, en daar werd hun zoon Alejo geboren. Er waren complicaties, de artsen lieten niet goed op. Aanvankelijk leek er niets aan de hand, maar eenmaal in Nederland bleek Alejo spastisch. In Nederland kregen ze twee dochters en een zoon, die twee maanden na zijn geboorte overleed aan een hartprobleem. Ze voelden zich vreselijk alleen. ‘We waren te verschillend,’ zei Susana. ‘In alles.’

Raúl hield het erop dat ze gewoon ‘moeilijk’ waren. Er was ook zoveel gebeurd. In 1984 waren ze teruggekeerd naar Argentinië; kort daarna overleed Alejo. In zekere zin was dat een geruststelling, want hun grootste zorg was geweest dat ze eerder zouden sterven dan hij: in Argentinië is een gehandicapt kind een straf, zeiden ze. ‘Er zijn hier geen speciale scholen en ze zouden hem aan zijn lot hebben overgelaten.’